

La llengua catalana a la Roma d'Alexandre VI

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 19-12-2011

El català va ser la llengua dominant a la Cúria romana durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI. En aquest article, en Jordi Bilbeny ens exposa la importància de la nostra llengua, de la nostra gent i de la nostra cultura al Vaticà de les darreries del segle XV i començament del XVI.

Fullejant el llibre editat per la Zenia Sacks Da Silva, *The Spanish connection. Spanish and Spanish-American Literature in the Arts of the World*, hi trobo l'article de la Pina Palma "The Spanish Muse in Italy: Tirante el Blanco, La vida es sueño and Don Quijote", on llegeixo uns mots ben suggerents fent referència al fet que Roderic de Borja es coronés Papa. L'autora escriu: "Clarament, amb el control de l'estat papal en vingué la infiltració dels costums espanyols a Roma, tal com ja havia passat a Nàpols. Calixt fou succeït pel seu nebot Roderic, el cèlebre Alexandre VI, en la cort papal del qual l'espanyol esdevingué la llengua oficial, tal com havia passat a la cort napolitana"¹.

Encara que l'autora digui explícitament que la llengua oficial de la Cúria del Papa Borja fos l'espanyol, i que avui dia tothom identifiqui l'espanyol amb el castellà, això no era així al segle XV ni a començament del XVI. La prova més evident és que és universalment conegut i comentat de tot erudit solvent que la llengua oficial tant a la cort de Calixt III com d'Alexandre VI era el català.

Així ho assegurava el Pare Batllori al seu estudi sobre "El català, llengua de Cort a Roma durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI", on deixa palès que es va utilitzar "el català com a llengua de cort en la Roma dels Borja"² i que, aquesta "era la llengua dels familiars i dels més privats col·laboradors dels dos pontífexs, raó per la qual era respectada per altres cortesans i pels oficials de la cúria pontifícia"³. Així mateix, després de constatar que a la cúria també s'hi usaven de forma normal el llatí i l'italià, i de documentar un parell d'italians que empraven el català en terres catalanes, innova que "llevat d'aquests casos d'italians residents en terres de llengua catalana, no en coneixem cap d'un italià que, al palau de Calixt III o d'Alexandre VI, hagués après i practicat el català com a llengua de cort"⁴. I acte seguit rebla: "Però el fet que aquest fos emprat entre ells per cortesans i curials provinents de terres de llengua castellana, o pel

papa quan a ells s'adreçava, basta per a poder parlar-ne com d'una de les llengües de la cort pontifícia en aquelles circumstàncies. L'una cosa i l'altra consten documentalment per als temps de Roderic de Borja papa, cosa que permet de suposar que quelcom de semblant s'havia pogut esdevenir als de Calixt III⁵. Amb tot, si tenim el compte el nombre ingent de catalans que van tenir càrrecs a la cúria de Calixt III i la gran quantitat que s'hi van relacionar de forma indirecta, com es desprèn de l'estudi i de les llistes que ens forneix En Josep Rius i Serra⁶, res no fa pensar el contrari. Ans tot fa creure també que la llengua dominant a la cort d'aquest papa Borja va ser, sense cap mena de dubte, el català.

Ho ha vist així En Ximo Company, el qual dedica un capítol sencer del seu llibre a tractar de "la lliçó lingüística dels Borja" a Roma⁷, on ens recorda que "Calixt III va parlar sempre, fins que es va morir al 1458, la llengua que un elevat nombre d'habitants del Regne de València, va manllevar dels cristians procedents de Catalunya, això és el català"⁸. Segons ell, Alfons de Borja va parlar italià a Roma, "però sense descurar mai, ni un sol moment, el valencià que va aprendre amb els seus pares a Xàtiva"⁹. I assenyala: "Recordem, si més no, l'energia amb què va pronunciar en valencià el seu primer discurs de papa en contra del turc"¹⁰. Per acabar rebulant decidit que, amb Calixt III i, sobretot, amb el seu nebot Alexandre VI, "a Roma, la llengua catalana jugava quasi el rol de llengua de Cort"¹¹.

A més a més, també tenim coneixement que el català no només va ser la llengua normal de relació entre Alexandre VI i els seus parents, servidors i connacionals catalans, sinó que també va ser la llengua de relació amb els castellans que es van relacionar amb ell. Per això insisteix el Pare Batllori que "l'ús del català a la cort d'Alexandre VI per part de gent provinent de la Corona de Castella ens presenta la Roma del final del Quatre-cents i dels primers decennis del Cinc-cents"¹² tal com era: amb els papes vivint plenament en català i fent del català la llengua normal de la Cúria Pontifícia.

És tanta la documentació escrita en català que avui coneixem de la cort d'Alexandre VI, especialment les seves cartes i les dels seus parents i servidors i amics, que En Max Cahner ha sentenciat que "ens trobem davant de la sèrie de cartes privades catalanes més nombrosa i més important de la cultura catalana des de l'edat mitjana fins al Renaixement, tant com a font de coneixement de la història eclesiàstica, política i social, com de la història de la llengua i de la literatura catalanes"¹³.

De conformitat amb En Modest Prats, "als palaus pontificis, doncs, ressonava, la llengua catalana, amb accent valencià en la majoria de casos, i a la cancelleria romana es redactaven, i hi arribaven, documents escrits en llatí, en italià i en la llengua del sant Pare, que era la de tants parents i protegits que s'havien emparat a l'ombra del sol romà"¹⁴. Per això mateix, està convençut que "el català fou, juntament amb el llatí i l'italià, la llengua pròpia de la cort pontifícia"¹⁵. I creu que, després dels estudis apareguts darrerament, "estem ja en molt bones condicions de mesurar les proporcions de la presència de la nostra llengua a la cort a la Roma pontifícia"¹⁶.

Per En Lluís Cabruja, En Pere Casanellas i la Maria Àngels Massip, "durant els segles XV i XVI la presència catalana a Itàlia esdevé transcendental: dos papes, Calixt III (1456-1458) i Alexandre VI (1492-1503), eren de la família valenciana dels Borja i van fer del català la llengua usual de la cort pontifícia"¹⁷.

A una comprensió semblant ha arribat En Joan F. Mira, que, al seu llibre sobre Els Borja, ens narra: "Tant com el seu oncle Calixt III, el papa Alexandre VI sabia perfectament que a la cort vaticana, i a Roma, en últim extrem només hi podia confiar en els seus parents i amics, i en els seus compatriotes. Roma es va tornar a omplir de gent vinguda de València, de Mallorca o de Lleida; de valencians que residien a Nàpols i que van acudir a la ciutat papal davant de la nova situació favorable, i de militars, eclesiàstics, i tota mena d'aventurers connacionals del papa, que arribaren buscant un benefici, un càrrec o simplement l'oportunitat d'un negoci. De fet, van ser molts els valencians que ocuparen càrrecs i oficis en la cort, des dels metges Gaspar Torrella i Pere Pintor (autors de tractats sobre la pesta, el «mal francès» i altres malalties), fins a oficials de la guàrdia, capitans de castells, barbers, rebosters i altres empleats de la casa del papa. L'abundància de compatriotes de la casa del papa va ser tal, que la seua llengua era de fet la llengua de la cort vaticana, la llengua del palau, de les cuines i del servei privat del pontífex i la llengua que ell mateix va usar sempre amb els seus fills –nascuts a Itàlia i de mare italiana– tant de paraula com en les cartes que en conservem"¹⁸. I conclou que "el papa Alexandre se sentia còmode i segur, reconfortat, entre tanta gent de la seua sang i de la seua terra, i per a molts valencians d'aquells anys, Itàlia era la seua Amèrica i Roma el seu Eldorado particular: un lloc on l'or circulava en abundància, sobretot al voltant de la cort i la cúria papal, i no era gens difícil de tocar"¹⁹.

I en una altra obra, Nosaltres i els italians, editada sis anys després, ho sintetitza magníficament, perquè, en parlar de la importància del català a Roma, rubrica: "No m'estaré tampoc de recordar que, durant els anys dels dos papes Borja, la llengua catalana va ser present a Roma com segurament mai no ho ha estat cap llengua estrangera: en la cúria i en la cort, en la família papal i en els palaus vaticans, en els cercles de tants cardenals, en els ambients militars, i a tot arreu on eren presents centenars de centenars dels incòmodes catalans"²⁰. I insisteix: "No sé si Roma havia conegut mai, ni ha tornat a conèixer, una presència no italiana tan forta i tan intensa com aquesta. Pel que en sé, la meua impressió és

que no"21.

Era tanta la naturalitat amb què els papes Borja empraven la seva llengua, que, encara que semblí impensable, Alexandre VI no va utilitzar mai el castellà, llevat de quatre mots en textos escadussers. El Pare Batllori és molt contundent en aquest punt, ja que, per ell, aquest Papa "empra espontàniament el català per als afers familiars, el llatí per als de la cúria romana i l'italià per a la política peninsular (hom coneix només algunes ratlles del papa en castellà)"22.

I ara també fan molt de sentit aquells mots d'En Pietro Bembo que, exposen que "els romans canviaven segons el canvi de Senyors que feien la Cort", però, si "pocs anys enrere havia estat tota nostra, ara era canviada i esdevinguda estrangera en gran mesura"23. En Bembo també afirma que "per això, com que els espanyols havien manat llur poble a servir llur Pontífex a Roma i València havia ocupat el turó Vaticà, als nostres homes i a les nostres dones ja no els plaïa tenir a la boca altres veus ni altres accents que l'espanyol"24. S'entén ben clar: als romans no els plaïa parlar i imitar sinó l'espanyol de València, que és el mateix que dir que es desfeien per parlar català.

Per tant, quan es parla tot sovint de la llengua espanyola a la cúria dels Borja --o, com és el cas de la Pina Palma, a la cort d'Alexandre VI--, hem d'interpretar que s'està parlant únicament i exclusiva de la llengua catalana, que també era llengua espanyola.

Llavors, continua sent altament revelador el que aquesta estudiosa segueix exposant sobre l'oficialitat de la llengua espanyola a la cúria papal, car, segons ella, "això és testimoniats pel fet que el Cardenal Pietro Bembo, d'advocat més eloqüent de la llengua italiana, modelada en l'idioma de Bocaccio i Petrarca, va dedicar temps a aprendre l'espanyol. A la seva *Prose delle volgar lingua*, Bembo no amagava un cert menyspreu per aquest idioma que estava impregnant la llengua italiana, encara que ell no aprovés que, a Roma, els homes i les dones imitessin la terminologia espanyola, els accents i les peculiaritats com a una pràctica elegant"25.

Dels mots de la Pina Palma se'n continua desprenent amb una gran transparència que els romans imitaven la llengua catalana, n'agafaven paraules, girs, l'accent, particularitats, perquè trobaven que parlar català feia elegant. I que justament per això Bembo estudiava català i alhora estava preocupat per l'efecte que aquesta llengua tenia sobre l'italià i sobre els romans. És a dir, que l'italià i els romans s'estaven "impregnant" de català, perquè aquesta era la llengua de prestigi: la llengua del papa, dels seus familiars i amics, la llengua de la cúria i la llengua de milers de catalans que ja llavors vivien a Roma.

En aquest sentit En Thomas J. Dandele ha remarcat que, a més a més, dels cardenals, parents i servidors d'Alexandre VI, "una altre grup d'espanyols que val la pena destacar era els dels comerciants, bàsicament catalans, que establiren un comerç lucratiu entre Espanya i l'estat pontifici. Eren prou nombrosos per constituir un consolat, una mena de gremi comercial per protegir i controlar llurs interessos comercials, i construïren cases i magatzems al llarg de la ribera del Tíber, al barri del Trastevere, per emmagatzemar llurs mercaderies. Ells, juntament amb d'altres catalans de la ciutat, i amb la benedicció d'Alexandre VI, aixecaren la nova església de Santa Maria de Montserrat, en la qual tenien també una modesta confraria"26.

En Rovira i Virgili també ho ha copsat exactament així. Per ell, "en temps de Calixte III i d'Alexandre VI, Roma s'omplí de catalans de totes les regions nacionals"27. Per l'Egmont Lee, ben aviat, "sota Calixt III, un estol de catalans van davallar sobre Roma"28. I la Pina Palma aporta el testimoni d'En Paolo da Ponte, que, en descriure Roma al 1458, just quan finia el pontificat de Calixt III, ens adverteix que a la ciutat "non vi sono se non catalani"29.

En Ximo Company, en aquest mateix caient de coses, també s'ha adonat que amb el nomenament papal de Calixt III, "València, els valencians i el valencià es posaven de moda a Roma", per tal com "310 persones de la «terreta» començaven a ocupar els càrrecs més preuats i buscats a la cort pontificia. Els italians van protestar, però més ho haurien d'haver fet els valencians. A la fi, Calixt III gairebé va despullar València d'intel·lectuals, de gent preparada i competent en nombrosos càrrecs importants. El bo i milloret de l'elit valenciana va sofrir un impecable èxode cap a Itàlia"30.

L'observació de la presència abassegadora de catalans a Roma també la subscriu En Benedetto Croce, que ens assegura que Calixt III es va dedicar "a cridar a Roma un eixam de parents seus, fins a l'extrem que a la primera nòmina de cardenals que nomenà al 1456 escollí tres espanyols, entre ells el seu nebot Roderic de Borja, Lluís Milà de València, també nebot seu, i un fill del rei de Portugal. La ciutat de Roma es poblà d'espanyols, principalment oriünds de les províncies valencianes i catalanes. «No s'hi veuen sinó catalans» escrivia Paolo da Ponte al 1458, i un estudiós de la Roma de llavors afirma que «s'introduïren a Roma costums i jocs espanyols i fins i tot l'accent espanyol»31. I no es pot estar de comentar que "la llengua espanyola era llavors molt utilitzada a Roma"32.

Tot i que s'imposi sol i gairebé sense arguments, que els espanyols d'Itàlia i, més precisament de Roma, eren únicament els catalans, he trobat que un autor espanyol també ho subscriu. Es tracta d'En José María Díaz Fernández, pel qual, "els espanyols que amb Calixt III ompliren la cort pontifícia eren designats normalment com a «catalani». I ho eren"³³.

Per tant, em sembla evident, que si València va ocupar el Vaticà amb la seva gent; si a Roma no s'hi veien sinó catalans, perquè català era el papa, els seus parents, assessors, caps militars, cancellers, diplomàtics i amics, els quals parlaven català entre ells, i s'escriuien en aquesta llengua, quan hom parla de l'accent espanyol i de la llengua espanyola, és que hem de llegir amb tota naturalitat "accent català" i "llengua catalana". I quan hom parla que hi havia italians que estudiaven l'espanyol cal interpretar sense cap mena d'embut conceptual que estudiaven català.

I això és important saber-ho i tenir-ho clar, perquè quan la Pina Palma subscriu que "amb el casament de la filla d'Alexandre, Lucrècia, amb l'Alfons d'Este al 1502, la infiltració cultural espanyola a la península italiana arrelà tan definitivament i extensament, que no es va poder considerar mai més com un fet limitat i puntual"³⁴, ens està dient que la cultura catalana arrelà a Itàlia d'una forma insospitada, pregona i permanent. I que quan ens recorda que, "òbviament, el paisatge de la literatura italiana d'aquest període reflecteix plenament l'entorn sociopolític, i fa inevitable que els poetes italians poguessin incorporar a les seves obres aquestes influències i costums espanyols que ja eren part essencial de les seves vides"³⁵, ens torna a posar en evidència que la vida catalana va esdevenir la substància bàsica de la literatura italiana d'aquells moments.

Un període que caldria tornar a revisar, a estudiar, amb el màxim de rigor i dedicació, però no pas posant la llengua castellana ni la cultura de Castella al mig de Roma i al mig d'Itàlia, sinó pensant en l'ànima de Catalunya: la seva gent, la seva llengua els seus costums, la seva roba, la seva cuina, la seva ciència, les seves gestes, la seva història, la seva filosofia, la seva religiositat, la seva política, la seva literatura, les seves arts. Tot això que els catalans de llavors portaren a Sicília, a Nàpols, a Roma, i a Itàlia en general, i del qual només ens ha arribat l'eco llunyà —difús, perdut, distorsionat— que dos papes Borja, al Vaticà, van parlar català. O espanyol.

Jordi Bilbeny

NOTES I BIBLIOGRAFIA

1 PINA PALMA, "The Spanish Muse in Italy: Tirante el Blanco, La vida es sueño and Don Quijote", The Hispanic connection. Spanish-American Literature in the Arts of the World; edició a cura de Zenia Sacks da Silva, Praeger Publishers, Westport, 2004, p. 44.

2 MIQUEL BATLLORI, "El català, llengua de Cort a Roma durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI", La família Borja; Obra Completa, vol. IV, Biblioteca d'Estudis i Investigacions-21, Eliseu Climent, Editor; València, 1994, p. 145.

3 Ídem.

4 Ídem, p. 146.

5 Ídem.

6 Vg. JOSÉ RIUS SERRA, Catalanes y aragoneses en la Corte de Calixto III; Biblioteca Histórica de la Biblioteca Balmes, Sèrie I, volum III, Editorial Balmes, S.A.; Barcelona, 1927, p. 28-113 i 139-145.

7 XIMO COMPANYY, Els Borja, espill del temps; Col·lecció Politècnica-51, Edicions Alfons el Magnànim – Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1992, p. 48-50.

8 Ídem, p. 48.

9 Ídem.

10 Ídem.

11 Ídem, p. 49.

12 M. BATLLORI, op. cit., p. 150.

13 MAX CAHNER, "La correspondència dels Borja", Els temps dels Borja; Ajuntament de Xàtiva – Consell Valencià de Cultura, València, 1996, p. 82.

14 MODEST PRATS, "Pròleg" a De València a Roma. Cartes triades dels Borja; edició i estudi de Miquel Batllori, Sèrie gran-21, Quaderns Crema, S.A.; Barcelona, 1998, p. 30.

15 Ídem, p. 28-29.

16 Ídem, p. 30-31.

17 LLUÍS CABRUJA, PERE CASANEL·LAS, M. ÀNGELS MASSIP I BONET, Història de la Llengua Catalana; Columna Edicions, Barcelona, 1987, p. XXXV.

18 JOAN F. MIRA, Els Borja. Família i mite; Edicions Bromera, S.L., Alzira, 2000, p. 59-60.

19 Ídem, p. 60.

20 JOAN F. MIRA, Nosaltres i els italians; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004, p. 13-14.

21 Ídem, p. 14.

22 M. BATLLORI, op. cit., p. 158.

23 Prose di M. Pietro Bembo nelle quali si ragiona Della Volgar Lingua; Giouan Tacuino, Venècia, 1525, foli 30.

24 Ídem.

25 P. PALMA, op. cit., p. 44.

26 THOMAS J. DANDELET, La Roma española (1500-1700); traducció de Lara Vilà Tomàs, Crítica, S.L.; Barcelona, 2002, p. 45.

27 ANTONI ROVIRA I VIRGILI, Història de Catalunya; Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1978, vol. VII, p. 434.

28 EGMONT LEE, Sixtus IV and Men of Letters; Temi e Testi-26, Edizioni di Stori e Litteratura, Roma, 1978, p. 37.

29 P. PALMA, op. cit., p. 52, nota 6.

30 X. COMPANY, op. cit., p. 20.

31 BENEDETTO CROCE, España en la vida italiana del Renacimiento; traducció de Francisco González Ríos, Editorial Renacimiento, Sevilla, 2007, p. 124.

32 Ídem, p. 133.

33 JOSÉ MARÍA DÍAZ FERNÁNDEZ, Desde Santiago: personas y aconteceres; tresCtres Editores, Santa Comba (A Corunha), 2003, p. 356.

34 P. PALMA, op. cit., p. 44.

35 Ídem.